

23. VANDANA SHIVA

Ekonomický růst způsobuje chudobu

Vandana Shiva (nar. 1952)

„Ekonomická svoboda je možnost rozhodnout se, jak budu vyrábět a co budu konzumovat. Jestliže se rozhodnu, že nechci pracovat v odcizující továrně, ale chci se živit řemeslem, měla bych – pokud mám opravdu ekonomickou svobodu – mít možnost toto přání realizovat. Jestliže nechci jezdit s traktorem po plantážích velké firmy, ale chci mít svůj pozemek a na něm ekologicky hospodařit, pokud jsem ekonomicky svobodná, mohu tuto svou představu uskutečnit. Ekonomická svoboda se ztrácí, když rolník přijde o možnost hospodařit na svém pozemku, řemeslník už nemůže ušít sárí, místní společenství ztrácí ekonomickou soběstačnost.“

Co přinášejí lesy?

Psal se rok 1993 a já jsem pečlivě zaznamenávala uvedená slova Vandany Shivy pro rozhovor v *Poslední generaci* na jejím týdenním kurzu v britské Schumacher College. Hluboce na mě zapůsobila. S hrdostí nosila krásné sárí – už tím sdělovala své odlišné zakotvení a nutila k přemýšlení. Mluvila celé hodiny spatra, logicky, fakticky a zároveň živě a přesvědčivě. Co mě ale nejvíc zaujalo, byl obsah jejich sdělení. Vystávaly přede mnou znepokojivé, dosud neznámé světy: negramotné ženy v podhůří Himálají, které chrání stromy vlastním tělem. Půl milionu rolníků demonstrijících proti právům na intelektuální vlastnictví, která je měla obrát o semena vyšlechtěná jejich předky. Lidé odhodlaní raději zemřít na dně přehrady nežli odejít z rodné vesnice...

Díky Vandane jsem z Anglie odjížděla s odlišným pohledem na „třetí svět“ i „rozvoj“. Otřásl mnou popis situace, kdy pod tlakem Západu indická vláda v 60. letech nejprve nabídla rolníkům zdarma nákladné hybridní osivo, umělá hnojiva a pesticidy, později si je mohli koupit za subvencovanou cenu a nakonec, když už se stali na novém systému závislími, byli nuceni zaplatit cenu plnou. Vandana analogie s postupem drogových dealerů mi připadala mimořádně trefná.

Přemýšlela jsem také o boji žen hnutí Čipko za záchranu lesů, na kterých závisely svým živobytím. Hlídky v lesích, hladovky, pochody... Kdo říká, že ekologické hnutí přichází ze Západu? V knížce *Staying Alive* (1989) Shiva popisuje scénu, kdy ženy v severní Indii vzbudily údiv mužů, kteří chtěli pokácet místní les. Vyšly jim naproti s rozsvícenými lucernami a sdělily jim, že je přišly naučit lesnictví. Odpověď zněla, že ony, hloupé ženy, které brání kácení, přece nemohou znát skutečnou hodnotu lesů: lesy přinášejí pryskyřici, dřevo a zisk. Ženy ihned sborově zazpívaly: „Co přinášejí lesy? Půdu, vodu a čistý vzduch...“

Prostě mě to vtáhlo

Řekla mi, že to bylo právě hnutí Čipko, které ji posunulo od studia teoretické fyziky (z níž obdržela v roce 1978 doktorát) k ekologickému aktivismu. Po studiu pracovala rok nebo dva ve výzkumu a zároveň úzce spolupracovala s hnutím Čipko: „A než jsem se nadála, byla jsem jeho součástí. Nebylo to vědomé rozhodnutí. Prostě mě to vtáhlo.“

Další klíčový okamžik přišel roku 1984, když jí bylo 32 let. Dvě hrozivé události, krveprolití ve Zlatém chrámu v Amritsaru a výbuch továrny Union Carbide v Bhópálu, si ve svých důsledcích vyžádaly každá kolem 30 000 životů a v jejích očích obě úzce souvisely s průmyslovým zemědělstvím, které do Indie rychle pronikalo. Jak? U bhópálské tragédie je to nasnadě: továrna vyráběla pesticid. Souvislost se sikhským extremismem v Pañdžábu je méně přímočará a Shiva ji později popsala v knížce *Violence of the Green Revolution* (1992). Industriální zemědělství je podle ní násilím na přírodě, jejíž podpůrné systémy ničí, i na lidech, kterým bere mnoha způsoby živobytí a identitu. Ti pak hledají jistotu v extremistických hnutích a v násilí. „Ke konci toho roku už se mi z toho ze všeho točila hlava... nakonec jsem se rozhodla, že zasvětim svůj život budování nenásilného zemědělství,“ říká v jiném rozhovoru.

Dílo Vandany Shivy je úctyhodné. Její energie je nedostižná: desítky knížek, stovky článků. Místní, celoindické i mezinárodní kampaně proti privatizaci vod, velkým přehradám, genetickému inženýrství či intelektuálnímu vlastnictví. Ale také pozitivní projekty: 70 000 tisíc rolníků je členy její nevládní organizace *Navdanya*, která chrání biodiverzitu tradičních odrůd plodin a zajišťuje indickým biozemědělcům odbyť formou přímého prodeje. A je toho mnohem víc. Shiva je světová hvězda první velikosti, což dokládají i uznání, kterých se jí dostalo, včetně prestižní *Right Livelihood Award*, označované jako alternativní Nobelova cena (1993). Ale – jak souvisí její práce s ekonomikou?

Demokracie Země

Ačkoliv se Shiva ekonomikou systematicky nezabývá, jsou její postřehy v této oblasti cenné. Především proto, že vycházejí z pomíjené perspektivy venkovanů třetího světa, zejména žen. Shrnuje je v knížce *Earth Democracy* (2005). Základní myšlenka, v níž

se shoduje s Hazel Hendersonovou, ale i s řadou feministických ekonomek, je myšlenka trojí ekonomiky: vedle dominantní, peněžní ekonomiky jsou tu dvě další ekonomiky, pro ekonomickou vědu neviditelné: ekonomika přírody (dary či „statky a služby“, které nám příroda poskytuje) a ekonomika nepeněžní (péče o rodinu, kterou provozují zejména ženy a která je na indickém venkově na darech přírody bezprostředně závislá). Jsou to tyto dvě ekonomiky, které udržují život, a jsou to tyto dvě ekonomiky, které jsou ničeny současným globalizovaným ekonomickým systémem. Systém tak produkuje umělou vzácnost a chudobu.

Rubem ekonomického růstu je podle Shivy privatizace přírodních zdrojů a jejich proměna ve zboží (komodifikace). Zdroje tak vstupují do peněžní ekonomiky a přесouvají se od těch, kdo je nejvíce potřebují, směrem k těm, kteří je mohou zaplatit či z nich mají zisk. Pokud stát či jeho prostřednictvím korporace privatizují pastviny či les, který předtím patřil místní komunitě, může tento pozemek začít generovat zisk pro firmu, která tu začne pěstovat vývozní plodinu, ale přestane žít ty, kdo zde odedávna žili a pastvinu či les přímo využívali k obživě. Shiva prosazuje občinu (*commons*) jako žádoucí formu využívání přírody místní komunitou, která má oporu v historii (v Indii bylo původně 80 procent půdy obecní) a která umožňuje skutečnou ekonomickou demokracii či „demokracii Země“. V ní má své místo nejen každý člověk, ale díky indické představě všech bytostí jako „rodiny země“ i všechny ostatní bytosti. Pojem *commons* přitom Shiva rozšiřuje z půdy i na vlastnictví biodiverzity semen (které je „privatizováno“ předpisy o intelektuálním vlastnictví)¹⁶ či podzemní vody (která je „privatizována“ továrnami na balenou vodu či Coca-Colu). Důležitá je také Shivina kritika pohledu mainstreamové ekonomie na efektivnost či produktivitu. Konvenční ekonomie se soustřeďuje jen na jeden výstup ze systému: komoditu, například dřevo, kterou lze zpeněžit. Chybí jí ale kontextuální myšlení, které by zhodnotilo všechny ostatní nepeněžní „produkty“ či „služby“ v ekonomikách přírody a nepeněžního samozásobitelství. V případě lesa by sem patřily nejen již zmíněná ochrana svažitě půdy před erozí či zadrženi vody, ale i větve jako zdroj píce, suché dřevo na vaření, lesní plody k jídlu a léčivé byliny.

Vidí příliš mnoho?

U Shivy nacházíme ozvěny myšlení Ivana Illicha, a zejména Máhatmy Gándhího, k jehož odkazu se otevřeně hlásí. Stejně jako Gándhí pracuje i ona s konceptem nenásilí. Jako on bojuje za ekonomickou svobodu. A jako on zdůrazňuje místní produkci pro

---

16) Zde mám na mysli problém způsobený vstupem trhu a velkých firem, jako je Monsanto, do citlivé sféry osiva jako základního zdroje obživy pro samozásobitelská hospodářství. Osivo (původně vyšlechtěné generacemi rolníků a chápané jako společné, komunitní bohatství, *commons*, které se dle Shivy v Indii nesmělo prodávat) se stává zbožím. Navíc je tu problém biopiráctví: farmaceutické a zemědělské firmy patentují plodiny či léky, které byly vyšlechtěny či dávno známé v tradičních společenstvích. Shiva se aktivně podílela např. na úspěšných soudních sporech o zrušení patentové ochrany účinné látky indického stromu neem (zerach indický) a hybridních forem odrůdy ryže basmati.

místní spotřebu a přístup k místním zdrojům. Boj za ekologické zemědělství je pro ni také bojem proti chudobě. Indický biozemědělec totiž nepotřebuje drahé vstupy, nezadluží se, a nestojí tak před hroznou volbou mnoha indických rolníků: sebevražda, nebo cesta do městského slumu? Naopak: protože nepotřebuje drahé vstupy, jsou jeho příjmy prý třikrát vyšší než u zemědělce konvenčního.

Nedávno jsme se s Vandanou opět setkaly v Schumacher College. Je kulatější a prošedivělá, ale stále klidná a usměvavá. Její nové knížky se mi nečtou tak snadno jako ty starší: naléhavý tón se stupňuje, ale přesvědčivost se vytrácí s nárůstem polarizujících přívlastků a s poklesem počtu citátů a pečlivě vybraných faktů a příběhů. Jako by toho ze své výše viděla příliš mnoho najednou a příliš spěchala, aby nám vše sdělila. Jedno je přesto jisté: i když v průvodci Lonely Planet její jméno nenajdeme, patří Shiva k předním indickým myslitelům, kteří mají co říci i Západu. Pokud jí nenasloucháme, je to k naší škodě.